

Piotr EBERHARDT

KONCEPCJA RZESZY SŁOWIAŃSKIEJ WEDŁUG KARELA KRAMÁŃA

Abstrakt:

Przedstawiono w artykule propozycję geopolityczną opracowaną w 1914 r. przez wybitnego polityka czeskiego Karela Kramáňa mającą na celu zjednoczenie wszystkich narodów słowiańskich w jednym wspólnym państwie, tzw. Rzeszy Słowiańskiej. Miało to się odbyć pod egidą imperatora rosyjskiego. Przed skomentowaniem tej koncepcji przedstawiono biografię, działalność polityczną i dokonania twórcze tego wybitnego męża stanu i pierwszego premiera Czechosłowacji. Reprezentował on poglądy panslawistyczne i filorosyjskie. Starano się również zrozumieć i wyjaśnić jego postawę wobec Polski i Polaków.

Słowa kluczowe: Słowiańszczyzna, Czechosłowacja, Rosja, panslawizm

Wprowadzenie

Utworzenie wspólnoty politycznej obejmującej wszystkie narody słowiańskie było bliskie rosyjskim słowianofilom i panslawistom. Zwiększyłoby ono potęgę Rosji i wzmocniło prawosławie. Zgodne byłoby to też z wizją Puszkina oczekującego, że w przyszłości wszystkie rzeki słowiańskie połączą się w rosyjskim morzu. Panslawizm dawał możliwość zrealizowania planów imperialnych, w tym zdobycie Konstantynopola i włączenie w skład Rosji ziem zachodnich i południowych Słowian, uciskanych przez Niemcy, Austrię i Turcję. Pokonanie lub zmarginalizowanie tych trzech państw otwierało możliwości nowych aneksji oraz dominacji nad dużą częścią Europy. Koncepcje te cieszyły się w Rosji wielką popularnością i wspierane były przez kolejnych cesarzy. Powstawały liczne wizje autorskie historyków, geografów i literatów. Najbardziej uzasadniony merytorycznie program terytorialny zmierzający do utworzenia wspólnoty słowiańskiej został zawarty w dziełach Mikołaja Danilewskiego i Iwana Dusińskiego (Eberhardt 2012a, 2012b). Traktowali oni wspomniane zamierzenie geopolityczne jako wielką misję narodu rosyjskiego, której należy się podjąć bez względu na ofiary i koszty.

Podobny projekt geopolityczny zaproponował również czeski polityk Karel Kramáň. Ze względu na to, że nie był prawosławnym Rosjaninem, lecz patriotą czeskim wyznania katolickiego, jego rozumowanie miało bardziej

**Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáři,*
*Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.***

przekonujący charakter. Nie mógł być posądzony o nacjonalizm wielkoruski i jego argumentacja stawała się bardziej wiarygodna. Pomimo, że Kramář miał poglądy filorosyjskie, to jednak jego intencje miały podłoże bardziej uniwersalistyczne i humanistyczne. Był przekonany, że realizacja tego typu koncepcji zjednoczeniowych przynieść może korzyść narodom zachodnio i południowosłowiańskim. Temu złudzeniu był wierny przez wiele lat i nie wynikało to z koniunkturalizmu, lecz głębokiej wiary w słuszność swoich poglądów.

Należy więc podkreślić, że przez kilka dziesięcioleci, aż do początków I wojny światowej Kramář optował za utworzeniem wspólnoty słowiańskiej pod egidą Rosji, w której znalazłyby się Czechy jako prowincja autonomiczna. Dopiero po rewolucji październikowej i zwycięstwie bolszewików zdał sobie sprawę z nierealności tego scenariusza geopolitycznego. Nie zmieniło to jego przychylnego nastawienia do narodu rosyjskiego. W okresie istnienia carskiej Rosji był hołubiony przez jej ówczesne elity. Widziano w nim czołowego reprezentanta narodu czeskiego i potencjalnego jego przywódcę. Ponieważ w pełni akceptował postulaty ideologiczne i terytorialne Rosji, jego stosunek do Polski był krytyczny i nie zawsze przychylny, chociaż popierał aspiracje językowe Polaków. Rozumiał, że bez ugody polsko-rosyjskiej cała koncepcja wspólnoty słowiańskiej będzie iluzoryczna. Starał się być orędownikiem Polaków, gdyż zdawał sobie sprawę, że Rosja dyskryminując ich traci swoją wiarygodność wśród innych Słowian.

Do nowego państwa, które powstało na gruzach imperium Romanowych odnosił się Kramář z wrogością. Ważne dla tego nastawienia były nie tylko względy ideowe, ale również osobiste. Nastąpiła konfiskata majątku rodziców jego żony, w tym rezydencji na Krymie, i fizyczna eksterminacja wielu jego przyjaciół dokonana przez bolszewików, których traktował jako prymitywnych uzurpatorów. Z tego też powodu sprzyjał i pomagał białej emigracji rosyjskiej, a nastawienie filorosyjskie było mu bliskie do śmierci.

Obszerny dorobek twórczy Kramáři jest bardzo dobrze udokumentowany w czeskiej literaturze naukowej.¹ Po upadku komunizmu nastąpiła spontaniczna nobilitacja oraz fascynacja nie tylko postacią Tomasza Masaryka, ale również Karela Kramáři, uznanych jako wielkich czeskich mężów stanu i myślicieli politycznych.² Przypomniano o Kramáři również w Rosji. Ukazała się o nim obszerna monografia ukazująca jego pozytywny stosunek do

---

¹ W okresie życia Kramáři ukazały się w Czechosłowacji jubileuszowe wydawnictwa poświęcone jego życiu i aktywności politycznej (Krofta 1930, Červinka 1930), oraz zbiory jego wystąpień i publikacji (Nemeč i in. 1930). W okresie powojennym był określany jako polityk burżuazyjny. Doceniano jego nastawienie filorosyjskie (Herman, Sládek 1971).

² Po zmianach ustrojowych nastąpił renesans zainteresowania osobowością Kramáři. Opublikowano wiele źródłowych studiów ukazujących jego rolę historyczną (Vencovský 1992, Lustigova 2007). Ukazało się również obszerne wydawnictwo pokonferencyjne, w którym zamieszczono kilkadziesiąt tekstów na temat osiągnięć Kramáři (Bilek, Velek 2009).

Rosji. W wielu opracowaniach badaczy rosyjskich podkreśla się filorosyjskość Kramáři, a równieŹ jego postawę panslawinistyczn¹³. Interesuj¹ca ksi¹Źka o Kramáři ukazała siê równieŹ w Niemczech (Winkler 2002). NaleŹy natomiast stwierdzić, Źe wiedza w Polsce o tym wybitnym polityku i twórcy koncepcji geopolitycznych jest szcz¹tkowa⁴. W zasadzie nie ukazała siê odrêbna, poświęcona Kramářowi praca naukowa. Nie jest znany wsród polskich badaczy jego projekt utworzenia wielkiej federacji słowiańskiej pod nazw¹ „Rzeszy Słowiańskiej”. Był on sformulowany przed sam¹ I wojn¹ światow¹ i przekazany drog¹ poufn¹ do najwyŹszych w³adz rosyjskich w Petersburgu. Z tego wzglêdu jej zaprezentowanie i skomentowanie moŹe okazać siê cenne dla polskich geografów i geopolityków.

Źycie i działalnoœć polityczna Karela Kramáři

Karel Kramář urodził siê 27 grudnia 1860 r. w Vysokém nad Jizerou, niewielkiej miejscowoœci w pólnocnych Czechach, na pograniczu etnicznym czesko-niemieckim. Ojcem jego był Petr Kramář (1834–1907) – dobrze sytuowany materialnie przedsiêbiorca, matk¹ zaœ Maria z domu Vodsedalková (1834–1914). Obydwoje rodzice pochodzili z rodzin rdzennie czeskich. M³ody Karel rozpoczął naukê w wieku 6 lat w miejscowej szkole, zaœ w 1871 r. przeniósł siê do gimnazjum praskiego na Malej Stranie, gdzie uzyskał z wyróżnieniem maturê (1879 r.) Rozpoczął nastêpnie studia na Uniwersytecie Praskim, by kontynuowaç je w Berlinie, Wiedniu, ParyŹu i Strasburgu. Interesował siê naukami prawniczymi, ekonom¹ oraz politologi¹. Stopieñ naukowy doktora uzyskał w 1884 r. na Uniwersytecie Praskim. Dysponował juŹ wówczas szerok¹ wiedz¹ i biegle władał jêzykiem rosyjskim, niemieckim i francuskim, słabiej angielskim oraz opanował w szkole œredniej łaciniê i grekê.

W trakcie pobytu w Pradze oraz podróŹy po Europie nawi¹zał kontakty z czeskimi działaczami ruchu narodowego. Poznał i zaprzyjaźnił siê z o 10 lat starszym od niego profesorem filozofii na Uniwersytecie Praskim Tomaszem Masarykiem. Po krótkim pobycie w Wiedniu, gdzie napisał pierwsze opracowanie naukowe poświęcone finansom (Kramář 1886) ostatecznie zrezygnował z działalnoœci naukowej na rzecz polityki i walki o równouprawienie obywatelskie ludnoœci czeskiej. Œrodowisko m³odych ludzi, z

---

³ Ze wzglêdu na jego bliskie kontakty z Rosj¹ i Rosjanami Kramář stał siê obiektem zainteresowania historyków rosyjskich, którzy uwypuklaj¹ jego wk³ad na rzecz idei zjednoczenia S³owian (Serapinowa 2006).

⁴ W literaturze polskiej istnieje niewiele publikacji poświęconych Kramářowi. Miêdzy innymi zreferowano jego stosunek do Polski i Polaków (Gruchała 1997). Przet³umaczono równieŹ z jêzyka czeskiego i opublikowano jego biografiê polityczn¹ (Čechurová 2005). W opracowaniach polskich poświęconych dziejom Czechos³owacji odnotowuje siê w¹Źn¹ rolê Kramáři w kolejnych wydarzeniach historycznych rozgrywaj¹cych siê przed I wojn¹ światow¹, w trakcie jej trwania oraz w latach istnienia I Republiki Czechos³owackiej (Giza 1995, Kamiński 2001, Gruchała 2002, Essen 2006, Patelski i in. 2007).

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

którymi się związał, a wśród których bardzo szybko zaczął dominować, zwane „realistami” zajęło pozycję opozycyjną wobec dwóch głównych czeskich sił politycznych tego okresu, tzw. staroczechów i młodoczechów. Pierwszych krytykowano za konserwatyzm, drugich zaś za demagogię i populizm (Čechurová 2005 s. 30). Na łamach nieformalnego pisma tego ugrupowania („Čas”) umieszczał Kramář przemyślenia polityczne. Później dołączył do młodoczechów i z ich listy wyborczej został w wieku 30 lat po raz pierwszy wybrany do parlamentu w Wiedniu. W kolejnych wyborach zasiadał w jego ławach jako reprezentant ludności czeskiej wybierany w różnych okręgach kraju. Nieprzerwanie między 1894 do 1913 był posłem w Czeskim Sejmie Krajowym i wybrano go do tzw. delegacji, czyli wspólnej austriacko-węgierskiej komisji koordynującej funkcjonowanie obu członów monarchii Habsburgów. Pełnił też stanowisko wicemarszałka Rady Państwa. Działając jako publicysta zamieszczał wiele artykułów w sponsorowanym przez siebie czasopiśmie „Čas”. Walczył o pełną autonomię ziem czeskich, równe prawa wyborcze dla Czechów oraz o federalizację Cesarstwa Austriackiego. Równocześnie włączył się w działanie na rzecz propagowania idei politycznej wspólnoty narodów słowiańskich. Stało się to powodem jego pierwszego wyjazdu do Rosji, która to podróż przyniosła istotne konsekwencje osobiste.

Pierwsza jego wyprawa do Rosji odbyła się wiosną 1890 r. i pobyt w tym kraju trwał blisko pół roku. Odwiedził Moskwę, Petersburg, miasta Kaukazu, Samarkandę, Kazań, Astrachań, Saratów, Riazań. Dzięki protekcji Masaryka spotkał się z czołowymi słowianofilami i panslawistami rosyjskimi. Ze względu na jego przyjazny stosunek do Rosji był wszędzie mile widziany i goszczony. Spotkał się ponadto z Lwem Tolstojem oraz znanym geografem P. Siemionowem Tian-Szańskim. Poznał również swoją przyszłą żonę Nadieżdę Abrikosową, co umocniło jego związki z Rosją.⁵

Po powrocie do kraju zintensyfikował swoją działalność polityczną zarówno w Pradze jak i w Wiedniu, gdzie występował nie tyle w imieniu swoich wyborców, ale i jako reprezentant narodu czeskiego. Nawiązał ściślejsze

---

⁵ Jego wybranką została Nadieżda Abrikosowa z domu Chludow (1862-1936) pochodząca z jednej z najbardziej bogatych rodzin fabrykanckich w Rosji. Miała wówczas 28 lat, ale była mężatką posiadającą czworo dzieci, z których jedno zmarło w dzieciństwie. Jej status małżeński nie stanowił przeszkody przed wielkim uczuciem Karela. Rozpoczął się długi romans, najpierw korespondencyjny, a później wzajemnie się odwiedzali w Rosji lub zachodniej Europie. Początkowo mąż Nadieżdy nie wyrażał zgody na rozwód, później zaś były trudne do pokonania przeszkody formalne. Poprzednie małżeństwo Nadieżdy zostało unieważnione przez patriarchat w Konstantynopolu (z winy męża!). Dzieci pozostały przy ojcu. Werdykt ten został zatwierdzony przez Synod Moskiewskiej Cerkwi Prawosławnej. Umożliwiło to po 10 latach od pierwszego spotkania dokonanie oficjalnych zaślubin Karela i Nadieżdy. Odbyło się to 17 września 1900 r. w cerkwi prawosławnej na Krymie. Małżeństwo przetrwało ponad 30 lat i było bardzo szczęśliwe. Miało również konsekwencje polityczne. Umocniło jeszcze bardziej i tak pozytywne relacje Kramáře z Rosją i Rosjanami (Serapinowa 2006 s. 57-61).

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

kontakty z ruchem słowianofilskim. Stał się jednym z twórców tzw. neoslawizmu, kierunku, który starał się zreformować tradycyjny panslawizm, aby nie był kojarzony jedynie z interesami imperialnymi Rosji. Był jednym z czołowych organizatorów zjazdów przedstawicieli tego ruchu, do którego początkowo nawet dołączyli Polacy (w tym Roman Dmowski). Pierwszy z tych zjazdów odbył się w 1908 r. w Pradze, a następne w Petersburgu (1909) i w Sofii (1984). W tym ostatnim nie brali już udziału Polacy (Giza 1984).

Pomimo pracy organizacyjnej Kramář działał na niwie publicystycznej i naukowej. Wydawał kolejne książki o tematyce historyczno-politycznej oraz społeczno-prawnej (Kramář 1906, Kramář 1909, Kramář 1914).

Wybuch I wojny światowej był dla niego momentem przełomowym. Twierdził później, że w pierwszym dniu wojny między Austrią a Rosją przeorientował swoje poglądy polityczne. Od tego momentu konsekwentnie zaczął zmierzać nie do reorganizacji i federalizacji Cesarstwa Austro-Węgierskiego, ale do jego ostatecznej likwidacji. Równocześnie jego celem była nie autonomia ziem czeskich, ale powołanie do życia niepodległego państwa Czechów i Słowaków (Kramář 1916). Zmiana jego nastawienia wobec Austro-Węgier mogła mieć dla niego tragiczne konsekwencje. Włączył się bowiem w konspirację niepodległościową utrzymującą kontakt z Masarykiem przebywającym wówczas na emigracji. Został zaaresztowany i w czerwcu 1916 r. austriacki sąd wojskowy skazał go za zdradę stanu na karę śmierci. Zanim zdolano wykonać wyrok zmarł cesarz Franciszek Józef, a powołany nowy cesarz – Karol nie chciał zadrażniać stosunków z ludnością czeską i po rocznym pobycie w więzieniu Kramář został ulaskawiony. Kramář stał się dla Czechów bohaterem narodowym i autorytetem moralnym i politycznym. Nastąpiła pod jego kierownictwem konsolidacja istniejących partii politycznych. Powołana została w lutym 1918 r. Demokratyczna Partia Prawa Państwowego, która w marcu 1919 r. zmieniła nazwę na Partię Narodowo-Demokratyczną, której Kramář został przewodniczącym.

Zbliżający się upadek Cesarstwa Austro-Węgierskiego umożliwił powołanie w lipcu 1918 roku Komitetu Narodowego, na czele którego stanął również Kramář. Komitet w dniu 28 października 1918 roku ogłosił powstanie niepodległego państwa czechosłowackiego. Na jego pierwszego premiera wybrano Kramářa. Kilka miesięcy później w styczniu 1919 roku miał miejsce zamach wykonany przez komunizującego anarchistę. Życie Kramářowi uratował skórzany portfel, który zatrzymał lot kuli zmierzającej do serca.

Następnym zadaniem, które przypadło Kramářowi był udział w pokojowej konferencji w Wersalu. Udał się tam wraz z Benešem i licznym gronem współpracowników. Nie zakończyło się to dla nowego premiera pełnym powodzeniem. Główną rolę negocjacyjną w delegacji czeskiej odegrał Beneš, pełniący funkcję ministra spraw zagranicznych. Potrafił on skuteczniej bronić interesów Czechosłowacji. Wykorzystując swoją obecność w Wersalu Kramář starał się być orędownikiem białej Rosji i doprowadzić jej przedstawicieli do

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

udziału w konferencji. Działal na rzecz interwencji mocarstw zachodnich w obronie białych generalów. Zakończyło się to niepowodzeniem i zmarginalizowało jego uczestnictwo w posiedzeniach konferencji. W kwestii ustalenia jak najbardziej korzystnych granic Czechosłowacji zajmował identyczne stanowisko jak Beneš, ale nie on dominował, chociaż formalnie zajmował stanowisko przewodniczącego delegacji czechosłowackiej.

Długi pobyt w Paryżu miał negatywne reperkusje, gdyż w międzyczasie utracił poparcie posłów w swoim ugrupowaniu i w wyniku rozgrywek międzypartyjnych odwołany został z funkcji premiera. Kolejna jego wyprawa do Rosji i spotkanie z białogwardyjskim generałem Denikinem zakończyło się fiaskiem. W polityce czechosłowackiej jego pozycja ulegała stopniowej marginalizacji.

Niepowodzenia na scenie politycznej Kramář postanowił zrekompensować działalnością publikacyjną. Przygotował do druku obszerną monografię, pt. „Kryzys w Rosji” (1921). W swoich opracowaniach na tematy czechosłowackie starał się wpłynąć na bieżącą politykę zagraniczną swego kraju. Usiłuje trafić poprzez słowo pisane do czeskiej opinii publicznej wydając kilka pozycji książkowych, które pomimo intelektualnych walorów nie uzyskują odpowiedniego rezonansu wśród czeskiej elity politycznej (Kramář 1922, Kramář 1926, Kramář 1935).

Sprawy słowiańskie zatracają swój sens ideowy i polityczny, chociaż nadal są mu bliskie (Kramář 1927). Rewanżyzm węgierski wymaga sojuszu czechosłowacko-rumuńsko-jugosłowiańskiego (tzw. Małej Entanty). Działa więc Kramář w tym kierunku odnosząc pewne sukcesy. Do bolszewickiej Rosji odnosi się wrogo, zaś ściśle kontakty z rosyjską białą emigracją nabierają charakteru towarzyskiego. Trudno jest mu porozumieć się z Polską, której polityki nie akceptuje. Jego wizje, cele polityczne, a tym bardziej geopolityczne nabierają wymowy coraz bardziej abstrakcyjnej. Pełni stale funkcję przewodniczącego partii Narodowo-Demokratycznej, która nie odnosi jednak powodzenia w wyborach parlamentarnych. Jego wielkie pragnienie, aby zastąpić Masaryka na stanowisku prezydenta państwa czechosłowackiego nie było realne. Coraz bardziej krytycznie oceniał system demokratyczny, jako skuteczną metodę sprawowania władzy. Wzorce autorytarne stawały mu się coraz bardziej bliskie. Może dlatego z aprobatą oceniał osiągnięcia włoskich faszystów.

Umiera Kramář 26 maja 1937 r., pół roku po śmierci swej żony. Na całe szczęście nie doczekał Konferencji Monachijskiej i upadku I Republiki. W mocno ugruntowanej pamięci narodu czeskiego pozostał jako jeden z inicjatorów i twórców państwa czechosłowackiego.

Rzesza Słowiańska i jej konstytucja

W momencie zbliżenia się do globalnej konfrontacji militarnej w Europie Kramář w maju 1914 r. przygotował projekt przyszłej federacji słowiańskiej. Oczekiwał zmian geopolitycznych w Europie i uważał, że należy

się do tego przygotować programowo i merytorycznie, aby w razie potrzeby dysponować gotowymi postulatami w zakresie ustalenia nowych rozgraniczeń politycznych. Liczył na klęskę mocarstw centralnych i ekspansję Rosji w kierunku zachodnim. Sądził, że pojawi się możliwość całkowitej reorganizacji porządku geopolitycznego ustalonego na Kongresie Wiedeńskim. Przekonany był, że możliwe stanie się przystąpienie do realizacji koncepcji panslawistycznych i zbudowanie wielkiego imperium słowiańskiego. Projektowany związek narodów słowiańskich określał Kramář czeską nazwą: Slovanske Říše (Rzesza Słowiańska) lub Slovansky Svaz (Związek Słowiański)⁶. Będąc obywatelem Cesarstwa Austriackiego zdawał sobie sprawę, że w sytuacji zbliżającej się wojny tego typu projekt nie mógł się ukazać pod jego autorstwem, a tym bardziej być publicznie ogłoszony. Z tego powodu opracowaną propozycję przekazał Kramář swemu bliskiemu znajomemu, do którego miał pełne zaufanie, a mianowicie W. P. Swatkowskiemu. Był on rosyjskim emisariuszem i za jego pośrednictwem dokument został dostarczony do Petersburga i przekazany do rąk Siergieja Sazonowa, ministra spraw zagranicznych carskiej Rosji. Reakcja władz rosyjskich była wobec projektu bardzo wstrzemięźliwa, a nawet niechętna. Cały projekt potraktowano z dużą ostrożnością i sceptycyzmem⁷. Reorganizacja istniejącego porządku europejskiego, w tym likwidacja Cesarstwa Austro-Węgierskiego, względnie przyznanie pełnej autonomii poszerzonemu Królestwu Polskiemu, były w tym czasie nie do zaakceptowania. Obawiano się destabilizacji, która nie wiadomo czy dla Rosji byłaby korzystna. Bez względu na skalę zwycięstwa Rosji, a tego nie podawano w wątpliwość, zakwestionowanie dotychczasowych uzgodnień międzynarodowych, w tym propozycja powołania, względnie likwidacja licznych jednostek politycznych, było wg władz rosyjskich zamierzeniem nieodpowiedzialnym. Przedwczesna prezentacja tak maksymalistycznych celów wojny groziła nieoczekiwanymi perturbacjami tak od strony wrogów jak i sojuszników. Podjęto więc pragmatyczną decyzję, aby projekt Kramáři utajnić i przekazać do archiwum. Dopiero po zakończeniu wojny pełna dokumentacja została ujawniona i udostępniona zainteresowanym badaczom. Sam Kramář swoich przedwojennych postulatów granicznych nie ukrywał i traktował, jako sprawę całkowicie zdezaktualizowaną, mającą jedynie znaczenie historyczne.

Projekt Kramáři jest od dawna znany wąskiemu gronu specjalistów zajmujących się dziejami panslawizmu. Dla politologów ma jedynie charakter

---

⁶ W polskiej literaturze historycznej przyjęto zazwyczaj definiować postulowany przez Kramáři związek narodów słowiańskich terminem „Rzesza Słowiańska” (Batowski 1982 s. 98, Gruchała 1997 s. 361, Essen 2006 s. 11). Stosuje się obok innych również termin „Wszechsłowiańskie Imperium” (Pałys 2006, s. 3).

⁷ Minister Sazonow opracował wówczas konkurencyjny program terytorialny, bardziej realistyczny od tego, który dostarczył mu Kramář. Zmierzał on do weryfikacji granic Imperium Rosyjskiego i nie projektował utworzenia wspólnoty słowiańskiej (Eberhardt 2008).

**Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáři,*
*Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.***

dość abstrakcyjnej wizji, której prawdopodobieństwo spełnienia w ówczesnych uwarunkowaniach było niewielkie. Bez wątplenia jest interesującą koncepcją geopolityczną i z tego powodu ten dokument jest godny przypomnienia i interpretacji. W dodatku, w sposób niezmiernie wyrazisty prezentuje poglądy i światopogląd polityczny projektodawcy. W polskiej literaturze historycznej i geograficznej projekt Kramáři nie wzbudził większego zainteresowania, chociaż ze względu na swoją wymowę geopolityczną zasługuje na naukową ocenę.⁸

Rzesza Słowiańska projektowana po zwycięstwie carskiej Rosji miała dotrzeć do Odry na zachodzie oraz do Alp i Adriatyku na południu. Powinna ona się składać wg Kramáři z istniejącego Imperium Rosyjskiego z dołączonymi do niego następującymi pięcioma częściami składowymi mającymi status prowincji autonomicznych: Królestwa (Carstwa) Polskiego, Czeskiego, Bułgarskiego, Serbskiego i Czarnogórskiego. Każdy z tych pięciu wymienionych krajów miał dysponować samorządem wewnętrznym o uprawnieniach autonomicznych. Podporządkowane będą te prowincje rosyjskiej władzy centralnej nad którą będzie panował imperator Rosji i wszystkich Słowian. Utworzenie Rzeszy Słowiańskiej miało się wiązać nie tylko z rozszerzeniem granic nowego imperium. Zmienić się miały również wewnętrzne podziały w jego ramach. Do właściwej Rosji miały być dołączone, należące do Austrii, wschodnia Galicja, północna Bukowina i Ruś Zakarpacka, a także północna część Prus Wschodnich z Królewcem.

Proponowana przez Kramáři autonomiczna prowincja polska, należąca do Rzeszy Słowiańskiej, miała się składać z obszaru istniejącego Królestwa Polskiego (bez Guberni Chelmskiej włączonej do Rosji), następnie zachodniej Galicji z Krakowem, wschodniej części austriackiego i pruskiego Śląska, z Wielkopolski, zachodnich Prus z Gdańskiem oraz z południowej części Prus Wschodnich zamieszkałej przez Mazurów. Wyliczono, że w tak zakreślonych granicach prowincja polska obejmie ca 26 mln mieszkańców, w tym 18 mln Polaków, 4,5 mln Niemców i 3,5 mln Żydów.

Drugą jednostką autonomiczną miała być prowincja czeska. W przypadku jej wyodrębnienia Kramáři ujawnił w pełni swój czeski nacjonalizm. Wyznaczony obraz jest wyjątkowo rozległy i obejmuje nie tylko obszary zamieszkałe przez Czechów i Słowaków, ale również etniczne ziemie niemieckie, węgierskie i polskie. Autonomiczne Czechy podporządkowane Rosji miały się składać z Królestwa Czech (w ich historycznych granicach), margrabstwa Moraw, zachodniej części austriackiego Śląska, południowych skrawków pruskiego Dolnego i Górnego Śląska (w tym całej Ziemi Kłodzkiej) oraz z ziem zamieszkałych przez Serbołużyczan, znajdujących się głównie w ówczesnej wschodniej Saksonii. Kramáři traktował Słowaków, jako część narodu

---

⁸ W literaturze rosyjskiej projekt utworzenia przez Kramáři w 1914r. wspólnoty narodów słowiańskich był wyjaśniony (np. Serapinowa 2006 s. 190-195). Podobnie badacze czescy tę kwestię zbadali i opisali (np. Lustigová 2007 s. 115-118). W polskiej literaturze przedmiotu kwestia ta jest tylko sygnalizowana, bez podania szczegółów.

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramářa, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

czeskiego, stąd do prowincji czeskiej włączył też ziemie słowackie. Zaliczył do nich tzw. Górne Węgry, będące od tysiąca lat w granicach węgierskiego Królestwa Św. Stefana. Zaproponowane granice Słowacji będące częścią Czech, daleko sięgały na południe w głąb etnicznych ziem węgierskich. Rozgraniczenie to wytyczył czeski polityk od Preszburga (dzisiejsza Bratysława), następnie wzdłuż Dunaju, aż pod Budapeszt, a następnie wykreślił linię równoleżnikową na północ od Miskolca do granicy zachodniej Galicji i Rusi Zakarpackiej. Należy wyraźnie stwierdzić, że przy wyznaczaniu tak rozległego powierzchniowo obszaru autonomicznych Czech, Kramář, w celu osiągnięcia maksymalnych nabytków terytorialnych, nie przestrzegał ani kryteriów historycznych, ani etnicznych, względnie wybrał selektywnie te, które były dla niego bardziej dogodnie. Według jego szacunków na wyodrębnionym obszarze przyszłej autonomicznej prowincji czeskiej skupiało się 15 mln mieszkańców, w tym 10 mln Czechów i Słowaków, 3 mln Niemców, 1,5 mln zmadziaryzowanych Słowaków, lub zgermanizowanych Czechów i 0,5 mln Żydów. Wyliczenia co do składu narodowościowego odznaczały się dużą dowolnością, a nawet tendencyjnością.

Autonomiczna prowincja bułgarska miała obejmować Bułgarię w granicach wyznaczonych przez pokój bukareszteński wraz z południową i środkową Macedonią o zaludnieniu łącznym 6 mln. Prowincja serbska miała być bardzo rozległa i w jej skład włączył Serbię w granicach wyznaczonych w traktacie pokojowym zawartym w Bukareszcie (z wyjątkiem części Macedonii przekazanej Bułgarii), kolejno: z północnej Albanii, Bośni i Hercegowiny, Dalmacji, przymorza chorwacko-słoweńskiego z Istrią, Triestem oraz Gorycją i Gradiszką. W części północno-zachodniej dołączył ponadto do prowincji serbskiej obszary czysto katolickie, tzn. Słowenię z Krainą, południową Styrię i Karyntię oraz następnie całą Chorwację i Sławonię. Ze względu na fakt, że ziemie Słowian południowych i zachodnich były oddzielone od siebie etnicznymi obszarami rumuńskimi i węgierskimi, Kramář zamierzał utworzyć pomost łączący prowincje czeską i serbską. Miało to polegać na aneksji i włączeniu do Serbii południowo-zachodnich Węgier. Zamierzał również ustalić granicę węgiersko-rumuńską na Cisie. Przy takim rozgraniczeniu Węgry obejmowałyby jedynie Budapeszt z najbliższymi okolicami. Wynika z tego, że kierując się interesami Słowian Kramář ujawniał nastawienie nie tylko antygermańskie, ale również skrajnie antymadziarskie. Zaprojektowana wielka autonomiczna prowincja serbska, zbliżona kształtem do Jugosławii istniejącej po II wojnie światowej, miała liczyć 16,5 mln mieszkańców, w tym 10 mln Serbów i Chorwatów, 2 mln Węgrów, 1,5 mln Słoweńców, 1 mln Niemców, 0,5 mln Albańczyków i 0,5 mln Włochów. Ostatnią i najmniejszą autonomiczną prowincją Rzeszy Słowiańskiej o liczbie 0,6 mln mieszkańców miała być Czarnogóra (wówczas niepodległe państwo), poszerzona nieznacznie o obszary zamieszkałe przez Albańczyków. Zakładał Kramář, że w przyszłości połączy się ona z Serbią.

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáří, Przegľad Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

Z przedstawionych propozycji wynika, że jedynie pięć narodów zasługiwało, wg Kramáří, na autonomię w ramach projektowanej wspólnoty słowiańskiej, tzn. Polacy, Czesi, Bułgarzy, Serbowie i Czarnogórcy. Pozostałe narody będące w składzie Imperium Rosyjskiego, tak słowiańskie jak i niesłowiańskie, tzn. Ukraińcy i Białorusini (jednych i drugich Kramáří zaliczał do Rosjan), następnie Finowie, Litwini, Łotysze, Estońcy oraz narody Kaukazu, Powołża, Syberii i Azji Środkowej, jak również Chorwaci i Słowenci, nie zasługiwały wg Kramáří na autonomię.

Spełnienie programu geopolitycznego Kramáří wymagało pokonania przez Rosję Cesarstwa Niemieckiego oraz Cesarstwa Austro-Węgierskiego, z likwidacją tego ostatniego. Uzależnione było dodatkowo od okupowania wymienionych obszarów przez armię carską. Tak daleko idąca reorganizacja wschodniej Europy wymagała formalnego zaakceptowania przez pozostałe państwa Ententy. Ówczesna carska Rosja nie miała takiej siły militarnej i politycznej jak późniejszy ZSRR i tak maksymalistyczne aneksje były bardzo trudne do zrealizowania. Z tego powodu, jak wspomniano, władze rosyjskie nie wykazały wielkiego zainteresowania i nawet projektu Kramáří dokładnie nie rozpatrywały. Ponadto Kramáří zakładał, że nastąpią pewne zmiany graniczne w zachodniej Europie. Był przeświadczony, i to się niebawem spełniło, że Francja odzyska Lotaryngię i Alzację, a północny Szlezwik-Holsztyn stanie się integralną częścią Danii. Te jedyne dwie zmiany graniczne w całym obszernym projekcie czeskiego myśliciela stały się rzeczywistością.

Częścią integralną programu geopolitycznego Kramáří był obszerny tekst wyjaśniający założenia prawne i zasady funkcjonowania przyszłej Rzeszy Słowiańskiej. Miał on stanowić podstawę do zredagowania zarysu ustawy zasadniczej, czyli przyszłej konstytucji obowiązującej na obszarze wspólnoty słowiańskiej. Dotyczyło to m.in. uprawnień rosyjskiej władzy centralnej oraz praw i obowiązków poszczególnych prowincji autonomicznych. Dla Kramáří zasady prawne były ważne. Wynikało to z jego profesji oraz z wewnętrznego przekonania, że ustawa musi być tak sformułowana, aby w pełni zapewnić siłę polityczną wspólnoty, a w tym interesy Imperium Rosyjskiego i zarazem status autonomiczny pięciu składowych części wspólnoty. Przy silnej centralizacji i nadrzędnych uprawnieniach imperatora wprowadzony system władzy miał zapewnić zachowanie tradycji narodowych oraz rozwoju kultury i oświaty w językach poszczególnych narodów słowiańskich.

Projekt ustawy zasadniczej składał się z dwudziestu artykułów i zawierał uprawnienia wszelkich szczebli władzy. Na czele wspólnoty stał imperator, czyli cesarz rosyjski, w którego gestii miały być sprawy polityki zagranicznej. Podporządkowano mu również siły zbrojne wspólnoty. Następnymi elementami władzy centralnej była Rada Cesarska oraz parlament (Duma). Do tej pierwszej wchodziło 42 przedstawicieli, w tym reprezentujących Rosję – 25, Polskę – 5, Czechy i Serbię po 4, Bułgarię – 3 i Czarnogórę – 1. Z kolei do wszechsłowiańskiej Dumy miało być wybranych 300 parlamentarzystów, z tego

**Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáři,*
*Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.***

z Rosji – 175, z Polski – 40, z Czech, Serbii po 30, z Bułgarii – 20 i z Czarnogóry – 5.

Z przedstawionego zestawu wynika, że poza imperatorem, którego władza była prawie nieograniczona, w dwóch zgromadzeniach ustawodawczych bezwzględną przewagą dysponowali przedstawiciele właściwej Rosji. W każdej prowincji autonomicznej miały działać narodowe przedstawicielstwa, tzn. sejmy w Polsce i w Czechach, skupszczyzny w Serbii i Czarnogórze oraz Narodowa Rada w Bułgarii. Uprawnienia ich były ograniczone do spraw wewnętrznych, takich jak: poczta, sądownictwo, oświata. Na czele władz każdej prowincji autonomicznej miał stać wyznaczony przez imperatora namiestnik.

Interesujące były propozycje Kramáři dotyczące języka. We wszystkich szkołach wspólnoty oprócz właściwego, narodowego miała być wprowadzona obowiązkowa nauka języka rosyjskiego. Dotyczyło to wszelkiego rodzaju szkół. W każdej wyższej uczelni zajęcia miały być prowadzone w językach narodowych, z tym, że powinna istnieć odrębna katedra języka, historii i literatury rosyjskiej. Uprawnienia językowe nie dotyczyły sił zbrojnych, które musiały być jednolite i wyłącznie rosyjskojęzyczne.

Przedstawiając zasady prawne mające być podstawą funkcjonowania Rzeszy Słowiańskiej, nie budzi wątpliwości fakt, że zostały one przygotowane przez Kramáři pod kątem interesów odbiorcy, czyli władzy rosyjskiej. Chodziło czeskiemu politykowi, aby projekt był zaakceptowany w Petersburgu i nie wzbudzał zastrzeżeń i obaw co do lojalności wobec pryncypiów samodzielnia i nieograniczonej wierności dla władzy cesarskiej. Zaproponowany system prawny był wyjątkowo mało atrakcyjny dla prowincji autonomicznych. Były one w zasadzie pozbawione podmiotowości politycznej przy zachowaniu autonomii językowej. Przypomina uprawnienia jakimi dysponowały jednostki szczebla republikańskiego w Związku Sowieckim. Można sądzić, że fascynacja Kramáři ideą zjednoczenia Słowiańszczyzny ograniczyła jego percepcję i możliwości obiektywnego spojrzenia na prawdziwe aspiracje poszczególnych narodów.

Stosunek do Polaków i Polski

Kwestia polska, a zwłaszcza stosunki polsko-rosyjskie były sprawą dla Kramáři niezmiernie kłopotliwą. Reprezentując poglądy panslawistyczne i filorosyjskie dążył z olbrzymią determinacją i zaangażowaniem do urzeczywistnienia w bliższej lub dalszej perspektywie zjednoczenia wszystkich narodów słowiańskich. Zdawał sobie doskonale sprawę, że bez udziału Polaków całe to wielkie przedsięwzięcie ideowe zakończy się prędzej lub później fiaskiem. Polacy byli drugim narodem słowiańskim, co do liczebności i obszaru, który zajmowali (Ukraińców Kramáři traktował jako odłam narodu rosyjskiego). Polacy to od stuleci naród cywilizacyjnie związany z Zachodem, w większości katolicki, prześladowany za swoją wiarę i aspiracje narodowe. Poczucie krzywdy wobec Rosjan i ich nastawienie antyrosyjskie utrudniało, a w zasadzie uniemożliwiało doprowadzenie do utworzenia wspólnoty słowiańskiej.

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

Prowadzili agitacje wśród innych Słowian, którym ukazywali nieznaną im oblicze wielkoruskiego despotyzmu i wielkomocarstwowego szowinizmu. Dywersyjną akcję Polaków trudno było wyeliminować, a nawet ograniczyć, gdyż za dużo faktów świadczyło, że Rosja traktuje inne narody słowiańskie instrumentalnie w dążeniu do zbudowania wszechświatowego imperium.

Starał się Kramář zachować pewną bezstronność, próbując być pośrednikiem w tym wewnętrznym konflikcie słowiańskim. Wielokrotnie piętnował politykę rosyjską, wykazując jej bezwzględność, a często nonsensowność. Niemniej był orędownikiem Rosji, gdyż jedynie ona mogła doprowadzić do zjednoczenia Słowiańszczyzny. Dlatego też polemizował z wieloma zarzutami, które kierowali Polacy wobec Rosji. Uzasadniał, że to Polacy w rezultacie upokorzeń, frustracji oraz swoistej megalomanii działają w sposób nieracjonalny i emocjonalny. Między innymi uzasadniał, że Polacy nie dostrzegają faktycznej rzeczywistości politycznej, bagatelizują zagrożenie ze strony niemieckiej, która może doprowadzić do ich unicestwienia jako narodu. W tej sytuacji nie dostrzegają oczywistości, a mianowicie tego, że jedynym ratunkiem jest słowiańska Rosja.

Niewątpliwie Kramář, aż do I wojny światowej starał się działać na rzecz doprowadzenia do ugody polsko-rosyjskiej. Aby ten niezmiernie trudny cel zrealizować Kramář starał się wykazywać obiektywność i być rozjemcą. Niemniej bliższa mu była Rosja, gdyż jedynie ona gwarantowała zrealizowanie wspólnoty słowiańskiej i uwolnienie Czechów od dominacji niemieckiej.

O wadze jaką przykładał do złagodzenia sporu polsko-rosyjskiego świadczy seria artykułów jego autorstwa, jakie ukazały się w 1891 r. w czasopiśmie „Caš”.⁹ Wrócił wówczas do Pragi po półrocznym pobycie w Rosji jako zdeklarowany panslawista. Zdął sobie wówczas sprawę, że warunkiem wstępnym wszelkich rozważań i planów na temat przyszłości narodów słowiańskich jest unormowanie stosunków polsko-rosyjskich. Był przekonany, że inicjatywa należy wyłącznie do Rosji, która powinna zagwarantować Królestwu Polskiemu prawo do szerokiej autonomii narodowej. Wielokrotnie krytykował w sposób otwarty Rosjan, że traktują ziemie polskie jak każdą inną gubernię rosyjską dyskryminując język i kulturę polską. Domagał się poniesienia administracyjnej rusyfikacji, gdyż ona jest nie tylko mało skuteczna, ale wprost przeciwnie rozbudza ona polski nacjonalizm. Dzięki tej absurdalnej polityce sama Rosja kreuje Polaków jako „męczenników zachodniej cywilizacji” broniących Europę przed „moskiewskim barbarzyństwem”. Zarzucał natomiast Polakom ich nierealistyczne marzenia o powrocie do granic historycznej Polski z 1772 r. i wyparciu Rosjan daleko na wschód. W jednym z artykułów stwierdził: „Między Polakami a Rosjanami znajduje się przepaść nienawiści i obie strony działają w miarę swoich możliwości, aby nikt nie odważył się tej przepaści

---

⁹ Tematyce tej poświęcony jest artykuł czeskiego autora: (Štasný 1963)

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

zasypać a to dokonać trzeba koniecznie” (Serapinowa 2006 s. 38-39).¹⁰ Wstępny i nieodzownym krokiem ze strony rosyjskiej powinna być akceptacja na wprowadzenie języka polskiego do szkolnictwa oraz wyższych uczelni. Dodał jednak, że powinno się to odbywać pod kontrolą rosyjską.

Wrogi, protekcyjny i lekceważący stosunek Polaków do Rosjan uważał za niekonstruktywny i szkodliwy dla sprawy polskiej. W wielu przypadkach zarzucał z kolei stronie rosyjskiej zachowania o charakterze prowokacyjnym. Do tych spraw zaliczył tzw. sprawę chełmską. W artykule opublikowanym w styczniu 1912 skrytykował ostro Rosjan za oderwanie guberni chełmskiej z Królestwa Polskiego. Dało to Polakom pretekst do traktowania tego jako „czwartego rozbioru Polski”. Przyniosło również straty dla całego ruchu słowiańskiego, gdyż ukazało, że dla władz rosyjskich „siła” ważniejsza jest od „prawa”. Z drugiej zaś strony ujawniał bezsporne fakty, że Polacy prowadzą zamaskowaną agitację dywersyjną doprowadzając do dezintegracji wszelkich działań zmierzających do zbliżenia narodów słowiańskich, z góry zakładając, że to może przynieść korzyść wyłącznie Rosji.

Rolę aktywnego mediatora prowadził Kramář w ramach ruchu neosłowiańskiego, który w przeciwieństwie do panslawizmu zmierzał do współpracy słowiańskiej przy maksymalnym respektowaniu odrębności i aspiracji każdego narodu. Domagał się od Rosjan poprawy sytuacji Polaków w zaborze rosyjskim. W zamian liczył, że polscy posłowie z Galicji przystąpią w parlamencie wiedeńskim do ugrupowania słowiańskiego, w którym największą rolę odgrywali parlamentarzyści czescy.

I wojnę światową traktował Kramář jako konfrontację między światem słowiańskim i germańskim. Przekonany był, że po zwycięstwie Rosji nastąpi ostateczne rozwiązanie kwestii czeskiej i polskiej. Wyjeżdżającego w maju 1915 roku z Pragi rusofilsko nastawionego działacza stronnictwa agrariuszy Josefa Důřicha żegnał słowami: „Niech pan pracuje dla wielkiego imperium słowiańskiego, czyli Rzeszy Słowiańskiej pod egidą Rosji” (Gruchała 1997, s. 362). Przepowiednia okazała się nietrafna. Wydarzenia militarne na froncie wschodnim zniweczyły marzenia Kramáře. Klęska Rosji, a następnie wycofanie się jej z wojny oraz zawarcie pokoju brzeskiego oddaliły jej plany imperialne. Wszelkie projekty Kramáře zmierzające do zjednoczenia Słowiańszczyzny stały się anachroniczne. Każde z państw słowiańskich zaczęło realizować własne cele

---

¹⁰ Konieczność poniechania polityki rusyfikacyjnej uzasadniał Kramář wielokrotnie. Dowodzą to jego wypowiedzi, w których nazywa te działania „przestępstwem, ciężkim grzechem wobec Rosji i słowiaństwa”. Po kryzysie bośniackim w 1909 r. kierował do Rosjan następującą przestrożę: „Jeżeli wy nie rozumiecie, że wasze odezwy domagające się wolności dla Serbów w Bośni są dla Polaków złowieszczą drwiną [.....] Serbowie w Bośni przy starym reżimie mieli własne szkoły, pełną religijną autonomię, pełne prawo do używania języka serbskiego we wszystkich urzędach państwowych, a przecież Polacy tego wszystkiego w Rosji nie mają i właściwie komentują, że rosyjska polityka słowiańska jest realizowana jedynie poza granicami własnego państwa” (Serapinowa 2006 s. 165)

**Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáři,*
*Przegląd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.***

polityczne i nie było zainteresowane układem federacyjnym z Rosją. Zmiana konstelacji geopolitycznej wymagała od Kramáři przeorientowania poglądów i zamierzeń politycznych, co zostało przez niego szybko dokonane. Utworzenie niepodległego państwa czechosłowackiego, będącego dotychczas wizją abstrakcyjną stawało się coraz bardziej realne. Podobnie coraz korzystniejsze perspektywy rysowały się dla Polski. Oba te państwa uzyskały na prelomie października i listopada 1918 r. niepodległość i zostały uznane przez społeczność międzynarodową.¹¹

Wraz z ukonstytuowaniem się suwerennej Czechosłowacji i powołaniem Kramáři na jej pierwszego premiera, jego nastawienie do Polski stało się bardziej wrogie. Główną przyczyną sporu stała się kwestia przynależności Śląska Cieszyńskiego i ustalenia w tym regionie granicy politycznej (Kamiński 2001). Roszczenia polskie miały podłoże etniczne, gdyż wskazywały, że ludność spornego obszaru jest narodowości polskiej. Dla Kramáři ważne były czynniki gospodarcze i strategiczne, a mianowicie dostęp do węgla w Zagłębiu Karwińskim oraz kuratela nad linią kolejową łączącą Bogumin oraz Cieszyn z ziemiami słowackimi.

Wojska czeskie na rozkaz Masaryka i będącego wówczas w Paryżu Kramáři w dniu 23 stycznia 1919 r. rozpoczęły akcję zbrojną i wkroczyły na sporne tereny (Kamiński 2001 s. 34). Stosunki między obu państwami stawały się coraz bardziej napięte. Rozjemcą w tej złożonej sprawie stały się państwa Ententy, które w trakcie odbywającej się wówczas pokojowej Konferencji Paryskiej starały się doprowadzić obie strony do porozumienia. Przewodniczący obu delegacji, tzn. ze strony czeskiej Beneš i Kramáři, a ze strony polskiej Dmowski i Paderewski rozpoczęli rokowania zmierzające do ugody. Nie przyniosły one pozytywnego rezultatu. Stanowisko Kramáři było nieustępliwe i coraz bardziej wrogie wobec kompromisowych postulatów delegacji polskiej (Nowinowski 2005).

Postawa Kramáři, nie wnikając w kwestię cieszyńską, która jest dobrze opracowana w literaturze przedmiotu, pozostawała w ścisłym związku z jego dążeniami do zdobycia przez Czechosłowację dominacji w środkowo-wschodniej Europie (Essen 2006). Stosunki polsko – czechosłowackie stały się jeszcze bardziej napięte w okresie wojny polsko – bolszewickiej. Na jej temat Kramáři wypowiadał się początkowo jako premier, a od czerwca 1919 roku, gdy przestał pełnić tę funkcję, jako przywódca jednego z ugrupowań parlamentarnych. Ostro krytykował polską politykę wschodnią i jej dążenie do opanowania ziem zabużańskich. Mimo wrogości do rządów bolszewickich nie sprzyjał stronie polskiej. Akceptował blokowanie transportów uzbrojenia dla Polski. Przekonany był, że wojna zakończy się klęską armii polskiej. Nie obawiał

---

¹¹ Stosunek Kramáři do Polski i Polaków po 1918 roku wykracza poza zakres podjętej tematyki badawczej. Kwestia ta została rozpatrzona w opracowaniu polskiego historyka (Gruchała 1997).

się zwycięstwa bolszewików, co świadczyło niezbyt dobrze o jego przenikliwości politycznej. Po zawarciu pokoju ryskiego oraz korzystnym dla Czechosłowacji wytyczeniu granicy na Śląsku Cieszyńskim, na konferencji w Spa 28 lipca 1920 roku (Giza 1995, s. 174) nadal był przeciwnikiem zbliżenia polsko-czechosłowackiego. Dopiero w latach 30-tych jego stosunek do słowiańskiej Polski zmienił się na korzyść i zaczął się wypowiadać bardziej pozytywnie o Polsce i Polakach.

Uwagi końcowe

Przypominając kształt terytorialny postulowanej przez Kramáři, tzw. Rzeszy Słowiańskiej należy zastanowić się czy była możliwość jej realizacji, czy też od początku była to wizja utopijna. Prawdopodobieństwo jej spełnienia uzależnione było od końcowych rezultatów I wojny światowej. W trakcie porozumień między państwami Ententy były podjęte uzgodnienia, że w przypadku pokonania Niemiec na froncie wschodnim Rosja uzyskiwała prawo do pewnych korekt swoich granic zachodnich, czego zresztą carski minister Sazonow oczekiwał. Zachodni Słowianie znaleźliby się pod całkowitą lub częściową dominacją Rosji i reorganizacja polityczna tego terytorium zależałaby od ustaleń międzysojuszniczych i decyzji podjętych w Petersburgu. W tym przypadku częściowa wizja zjednoczenia Słowian zachodnich ze wschodnimi miała szansę praktycznej realizacji. Tego typu scenariusz brał pod uwagę Kramáři wysuwając propozycje wspólnoty wszechsłowiańskiej. Należy jedynie zaznaczyć, że debata na tzw. alternatywną historię pozbawiona jest istotniejszego sensu, gdyż należałoby uwzględnić wiele jeszcze innych czynników politycznych i militarnych.

Ważniejszym celem, do którego konsekwentnie zmierzał Kramáři od początku I wojny światowej była likwidacja Cesarstwa Austro-Węgierskiego. To zadanie polityczne zostało spełnione, co umożliwiło utworzenie suwerennej Czechosłowacji. W tym zakresie Kramáři wspólnie z Masarykiem działał nadzwyczaj sprawnie. Uważa się powszechnie Kramáři za jednego z tych działaczy czeskich, którzy odegrali kluczową rolę w tym przełomowym wydarzeniu historycznym. Był jednym ze współtwórców i pierwszym premierem niepodległej Czechosłowacji. Wiadomo, że państwo to powstało w wyniku korzystnej konstelacji politycznej oraz decyzji podjętych przez przywódców zwycięskiej Ententy na konferencji w Wersalu. Niemniej przedstawiciele delegacji czeskiej, z ich przewodniczącym Kramářem, odegrali niebagatelną rolę w ostatecznym ukonstytuowaniu się Czechosłowacji. Ten wielki syn narodu czeskiego był nie tylko wybitnym działaczem na arenie międzynarodowej, ale również kreatorem interesujących koncepcji geopolitycznych zmierzających do przebudowy politycznej Europy Wschodniej drogą likwidacji lub dezintegracji wielonarodowościowego Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Najważniejszą jego spuścizną o wymiarze geopolitycznym, było demokratyczne państwo czechosłowackie, stosunkowo bogate i o dogodnych granicach politycznych. W

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegąd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

mniejszym stopniu docenia się jego dokonania intelektualne. Nie był w stanie przewidzieć wielu procesów historycznych, ale liczne jego przemyślenia polityczne i geopolityczne ze względu na swą oryginalność są niezmiernie interesujące.

Na początku XX wieku Kramář zapowiadał, że w nadchodzącym stuleciu nastąpi konflikt między światem słowiańskim i germańskim. Przewidział, że ta nieunikniona konfrontacja doprowadzi do odrodzenia narodów zachodnio- i południowo-słowiańskich, w tym również narodu czeskiego, który uzyska większe możliwości kultywowania swoich praw. Nie tylko się one sprawdziły, ale przerosły jego najbardziej optymistyczne oczekiwania. Droga do tego stanu była bardziej złożona, a przyczyny sprawcze nie zawsze były zgodne z przewidywaniami czeskiego myśliciela.

Okazało się, że konfrontacje polityczne i militarne w Europie w XX wieku w małym stopniu uwarunkowane były względami wynikającymi z rodowodu etnicznego ludności. Dotyczyło to zwłaszcza II wojny światowej. Nastąpiło zderzenie dwóch odmiennych ideologii, a w Rosji nie panslawizm, lecz doktryna komunistyczna była przez wiele lat inspiracją do programów ekspansjonistycznych. Zgodnie z jego przewidywaniami konflikt między Berlinem a Moskwą rozegrał się na szerokim pograniczu słowiańsko-germańskim.

W literaturze historycznej i geograficznej wiele się pisze o różnych koncepcjach geopolitycznych o charakterze federacyjnym. Do tego nurtu badawczego należała koncepcja Kramáře proponująca utworzenie wspólnoty słowiańskiej. Ta dla niego wielka idea początkowo była nadrzędna i determinowała jego drogę życiową. Bliska była również dla niego wspólnota czesko – słowacka i wrogi stosunek nie tylko wobec germanizacji jego rodaków, ale i madziaryzacji ludności słowackiej. Wiele było w tych rozważaniach geopolitycznych realizmu, jak i idealizmu. Przesiąknięte one były nacjonalizmem czeskim, mesjanizmem słowiańskim i przez długi czas wiarą w posłannictwo Rosji.

Poglądy głoszone publicznie przez Kramáře oraz jego dokonania intelektualne nie były zapomniane i w znaczącym zakresie wpłynęły na postawę ideową społeczeństwa czeskiego, umożliwiając mu przetrwanie okupacji hitlerowskiej, a później wieloletniego zniewolenia pod dyktandem komunistyczną. Obok Masaryka, a później Beneša był on najwybitniejszym politykiem czeskim XX wieku.

Literatura

- Batowski H., 1982, Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne), Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Bilek J., Velek L. (red.) 2009, Karel Kramář (1860-1937). Ustav českých dějin Filozofické Fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegľad Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

- Čechurová J., 2005, Karel Kramář, Historia niespełnionego polityka, *Mówią Wieki*, Nr 3, s. 29-33, Warszawa
- Červinka V., 1930, Karel Kramář, jeho život a význam, *Naučná Literatura*, Praha
- Eberhardt P., 2008, Projekty aneksyjne Cesarstwa Rosyjskiego wobec ziem polskich podczas I wojny światowej, [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich* red. P. Eberhardt, *Prace Geograficzne*, Nr 218, s. 151-162, Warszawa
- Eberhardt P., 2012, Koncepcja geopolityczna Iwana Dusińskiego, [w:] *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, T. I, red. A. Rykała, s. 39-58, Warszawa
- Eberhardt P., 2012, Rosja i Europa według Mikołaja Danilewskiego, *Przegľad Geograficzny*, T. 84, z.4, s. 597-614, Warszawa
- Essen A., 2006, Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918-1932, *Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej*, Kraków
- Giza A., 1984, Neoslawizm i Polacy, *Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin
- Gruchała J., 1997, Karel Kramář a sprawy polskie 1918-1937, *Studia Historyczne*, T. 40 Z. 3 s. 359-374, Warszawa
- Gruchała J., 2002, Czeskie środowisko polityczne wobec spraw polskich 1920-1938, *Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego*, Katowice
- Herman K., Sladek Z., 1971, Slovanská politika Karla Kramáře, *Rozpravy ČSAV* R. 81, ceš 2, Praha
- Kamiński M.K., 2001, Konflikt polsko – czeski 1918-1921, *Wydawnictwo Neriton*, Warszawa
- Kramář K., 1886, *Papiergeld in Oesterreich seit 1846*, Duncker & Humblot, Leipzig
- Kramář K., 1906, *Poznámky o česke politice*, Bursík a Kohout, Praha
- Kramář K., 1909, *Dějiny české politiky nové doby*, Česká Politika, Praha
- Kramář K., 1914, *České statni pravo*, Knihovna Snahy, Praha
- Kramář K., 1916, *Austrian terrorism in Bohemia (With an introductwion by Professor T.G. Masaryk), The Czech national aliance in Great Britain*, London
- Kramář K., 1921, *Ruská krise, Pražske akciové tiskárny*, Praha
- Kramář K., 1922, *Pét, přednášek o zahračni politice Pražske akciové tiskárny*, Praha
- Kramář K., 1926, *Na obranu slovanské politiky. Pražske akciové tiskárny*, Praha
- Kramář K., 1927, *Československy stát a Slovanstvo, Mlada generace Čs. N. D.*, Praha
- Kramář K., 1927, *V zashchitu slavianskoi politiky*, N.P. Karbasnikoff, Praha
- Kramář K., 1935, *Řeči a projevy: předsedy prvé vlády Československé*, Politický Klub Československé národní demokracie, Praha
- Krofta K., 1930, *Politická postava Karla Kramáře*, Z.Chytil., Praha

Eberhardt, P., *Koncepcja Rzeszy Słowiańskiej według Karela Kramáře, Przegąd Geopolityczny, 18, 2016, s. 19-37.*

- Lustigová M., 2007, Karel Kramář. První československý premiér. Nakladatelství Vyšehrad. Vyšehrad
- Némeč B., Pimper A., Holeček V. (red.), 1930, Sborník Dra Karla Kramáře jeho 70 narozeninám. Pražské akciové tiskárny, Praha
- Nowinowski S.M., 2005, Konstatacje i nadzieje. Dyplomacja czechosłowacka wobec kwestii bezpieczeństwa zbiorowego w Europie (1919-1925), Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń
- Pałys P., 2006, Łużyce w czeskiej i polskiej myśli politycznej w latach 1918-1948, Zeszyty Historyczne T. 158, s. 3-34, Paryż.
- Patelski P., (red.) 2007, Idea państwa w myśli politycznej przywódców czeskich a polskich w XIX i XX wieku, Instytut Historii U.O., Opole
- Šauer J., 1993, Karel Kramář na mirové Konferenci v Paříži, Mezinárodní Vztahy Č., 3 s. 84-92, Praha
- Serapinowa E.P., 2006, Karel Kramář i Rossija 1890-1937 gody, Nauka, Moskva
- Sis V., 1936-1937, Dr Karel Kramář (Život, dílo, práce vůdce národa), A. Pokorný, Praha
- Štasný V., 1963, Polemika v Času roku 1891 o polsko-ruské otázce, w: Slovanské historické studie, Díl V, s. 92-97, Praha
- Vencovsky F., 1992, Karel Kramář, Život a dílo, Biblioteka ved politických právních a hospodarských. Vysehrad
- Vlček R., 2005, Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa, Slovanské Historické Studie, T. 30, s. 59-409, Praha
- Winkler M., 2002, Karel Kramář (1860-1937). Selbstbild, Fremdwahrnehmungen und Modernisierungsverständnis eines tschechischen Politikers. Oldenbourg Verlag, München.

The concept of the Slavonic Realm according to Karel Kramář

The paper presents the geopolitical proposal, elaborated by the outstanding Czech politician, Karel Kramář (1860-1937), and made public in 1914. The doctrinal intention of this proposal was the unification of all the Slavonic nations in one common statehood, the so-called "Slavonic Realm". This would take place under the auspices of the Russian emperor, after he tsarist Russia would have defeated the German Empire and the Austrian-Hungarian Empire in the approaching war. In the introductory part of the article the political biography of the statesman and the advocate of the alliance of the Slavic countries is outlined. Kramář represented the pan-Slavic and the philo-Russian views. He visited many times Russia, where he got acquainted with the intellectual elite, including the personal encounter with Lev Tolstoy (1890). Before the outbreak of the World War I he demanded federalisation of Austria-Hungary, and granting of the civil, as well as national freedoms to the Czechs. During the period of war he was condemned to death for his patriotic activity, but after a year in prison he was acquitted. After Czechoslovakia gained sovereignty, to which he also contributed in

a certain degree, he took the position of the Prime Minister. Then, he participated in the Paris Conference, in Versailles, as the leader of the Czech delegation. He was the author of numerous books and articles, in which he would touch upon the historical, political, geopolitical, social and legal issues.

In the further course of the paper the design for the creation of the Slavonic Realm, mentioned before, and the principles of its functioning, are presented. This would consist in the incorporation into the Russian Empire of five autonomous provinces, namely: Poland, Czechia, Serbia, Bulgaria, and Montenegro. Each of the five countries would enjoy the autonomy in the domain of national language and culture. Each of these provinces would be headed by the viceroy, nominated by the Emperor of Russia. The geographical boundaries of these five provinces were delineated, and the design for the constitution was presented and commented upon, developed by Kramář, meant to become the foundation for the future basic law for the territory of the Slavonic community and its constituent parts.

The subsequent portion of the article is devoted to the position of Kramář's regarding Poles and to his attempts, aiming at normalising the Polish-Russian relations. The Czech politician was aware of the fact that without the participation of Poles the entire geopolitical design may end up as failure. Despite numerous efforts, the attempts of Kramář's were not bringing the expected results in this domain. This was, additionally, due to the fact that the political events, associated with the defeat of tsarist Russia in World War I, made the federalist design obsolete.

In the concluding section the author evaluates the concept, forwarded by Kramář, from the point of view of its pragmatism and the capacity of implementation. It is also noted that the communist block, which took shape after World War II, even though pronouncing different principles and ideological doctrine, reminded in territorial terms the area delineated by Kramář and communicated by him in May 1914 to the Russian authorities.

Key words: Slavonic realm, Czechoslovakia, Russia, panslavism